

Koldingbogen

ÅRSTAL: 2017

FORFATTER: Inge-Marie Børgesen

TITEL: Christiansfeld: Det designede samfund – velfærd før velfærdsstaten?

KORT RESUME: Vores samfunds indsats på velfærdsområdet kan ses som en naturlig fortsættelse af den pietistiske tro og bevægelse, som den enevældige kongemagt bekendte sig til fra begyndelsen af 1700-tallet, da Christian den VI kom på tronen. En særlig udgave af pietismen ses i Brødremenighedens livsform.

Christiansfeld: Det designede samfund - velfærd før velfærdsstaten?

Inger-Marie Børgesen

Flere samfundsforskere peger på, at den danske velfærdspolitik går langt længere tilbage end til 1800-tallets initiativer og velfærdsstatens fremkomst i det 20. århundrede. De historiske tråde er viklet sammen på flere måder. Vores samfunds indsats på velfærdsområdet kan nemlig ses som en naturlig fortsættelse af den pietistiske tro og bevægelse, som den enevældige kongemagt bekendte sig til fra begyndelsen af 1700-tallet, da Christian den VI kom på tronen.

Kirkepladsen er bygget op efter specielt herrnhutisk forbillede. Akvarel 1797.

Kunstner: A.S. Arndt.

Christiansfeld: Det designede samfund - velfærd før velfærdsstaten?

Pietisme og social ansvarlighed

Den pietistiske bevægelse udviklede sig fra slutningen af 1600-tallet og ind i 1700-tallet, og fik afgørende betydning for en voksende social bevidsthed og ansvarlighed for medmenneskets materielle og åndelige kår.

Pietas betyder fromhed. Pietismens åndelige fader var den tyske teolog Philipp Jacob Spener. Centralt i hans lære var budskabet om at læse i Bibelen og lade sin religiøse overbevisning udmønte sig i praktisk handling i samfundet. Livet som kristen og det enkelte menneskes åndelige udvikling og dannelse var vigtig for at kunne gøre den gode gerning.

Pietismen var et oprør mod statskirkens ortodoksi. Kristendom var for pietismens tilhængere et spørgsmål om følelser og sansning og ikke institutioner, ritualer og gold lære. Pietismen var en protest inden for protestantismen! Den var et oprør mod autoriteter. Mennesket uanset rang, stand og køn havde det guddommelige lys i sig, sådan at det kunne være sin egen autoritet. Det betød også, at kønsrollerne blev brudt op. Kvinden behøvede ikke at være underlagt manden.

En særlig udgave af pietismen blev udfoldet af Brødremenigheden. I det efterfølgende beskrives nogle af de træk i Brødremenighedens livsform, som vidner om et samfund med goder som uddannelse, hjælp til de svageste og alderdomsforsorg.

Glimt af Brødremenighedens historie

Der er en særlig stemning på kirkegården i Christiansfeld, kaldet *Gudsager*. Sten efter sten ligger i lige rækker. Ingen grav skiller sig ud. Stenene vidner om levet liv, der ikke mere er. De, der er gået forud, mindes alle på en enkel og prunkløs måde. I døden, således også i livet: "*Vi er alle lige*". Gudsagre findes over hele verden som gravpladser for medlemmer af Unitas Fratrum eller på dansk: Brødremenigheden.

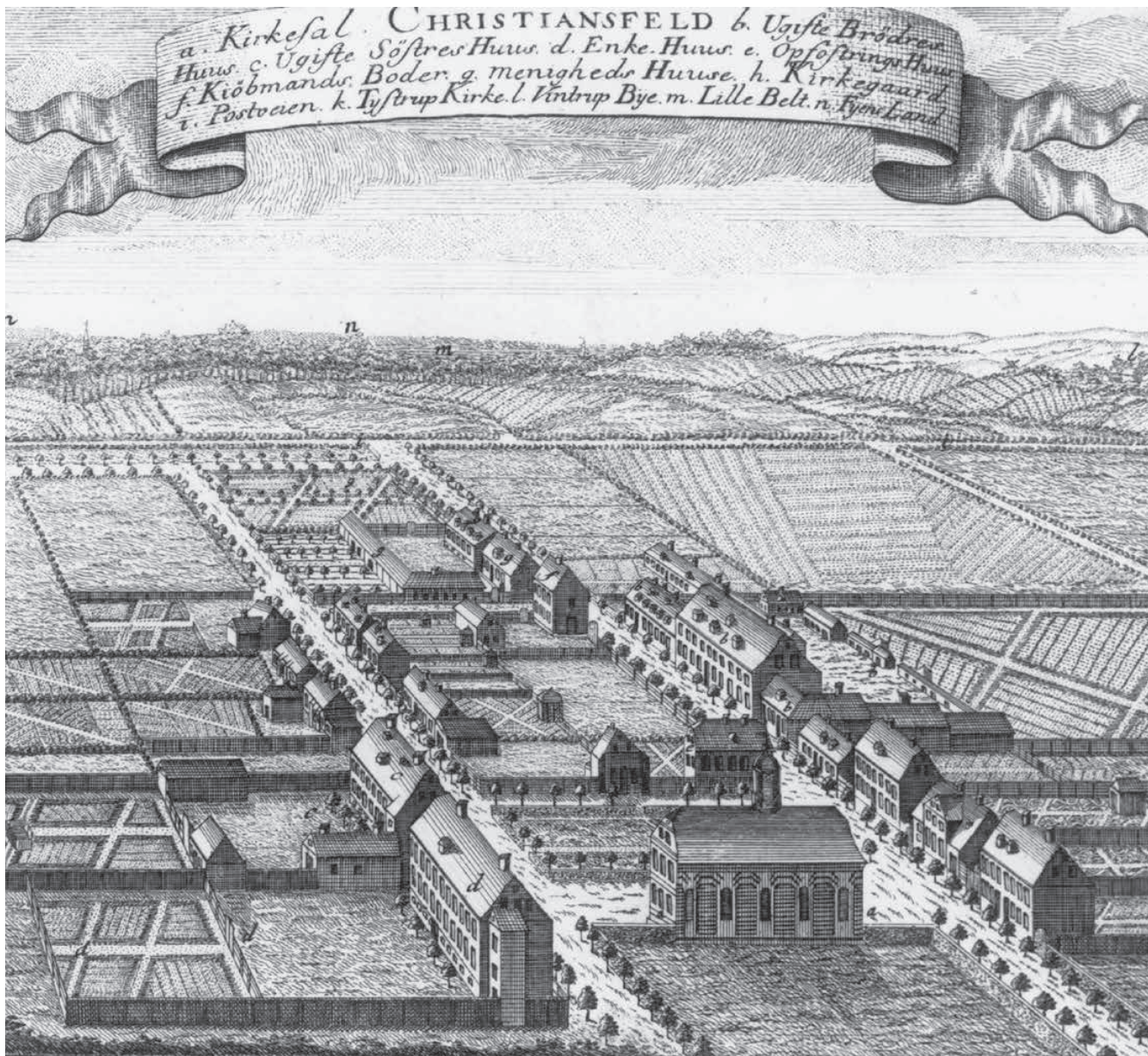
Brødremenighedens historiske rødder går tilbage til 1457, hvor der i Böhmen og Mähren (i det nuværende Tjekkiet) opstod en kristen bevægelse baseret på præsten Jan Hus' lære. Jan Hus ønskede at prædike på sit eget sprog, og han tog afstand fra afladshandelen. Pavestolen kaldte ham til forhør, og han blev dømt til døden som kætter ved kirkemødet i Konstanz i 1415. Jan Hus' menighed gav dog ikke slip på hans tanker. I de følgende århundreder blev tilhængere, *hussitterne*, forfulgt af katolikker.

Brødremenigheden i sin nuværende form har udviklet sig siden 1720, hvor den unge tyske Grev Zinzendorf med en stærk vision og et energisk organisationstalant tilbød at huse de forfulgte. Han formåede at samle dem og gav sin tilladelse til, at de kunne etablere sig på hans jord i Sachsen. En by skød op ved bjerget Hut og fik navnet *Herrnhut*. Det var den første by, hvor de landflygtige hussitter kunne slå sig ned og i fred udvikle et menigheds- og

Gudsageren i Christiansfeld. Fotograf: Ukendt.

Christiansfeld: Det designede samfund - velfærd før velfærdsstaten?

Billedet er en gengivelse af et kobberstik fra E. Pontopidans *Danske Atlas* fra 1763-64.

dagligliv i overensstemmelse med deres religiøse overbevisning.

Menighedens medlemmer ønskede at skabe et idealsamfund. Ja, de ville skabe et helt nyt menneske! De byggede Herrnhut på deres kristne værdier. Fysisk kom det til udtryk i byens grundplan og arkitektur og socialt i organiseringen af både menigheds- og dagligliv.

Christiansfeld grundlægges

Christiansfeld var en af i alt 27 menighedsbyer verden over. Kong Christian VII tilbød de *"mähriske brødre og søstre"* at bygge en by på kongsgården Tyrstuggårds jorder og gav dem tillige en række privilegier, hvis de ville etablere en driftig by i det sønderjyske. Herrnhuterne var dygtige håndværkere og særdeles habile landmænd, og kongen havde brug for egnsudvikling og viden. I udgangspunktet var det ikke Herrnhuternes fortolkning af Bibelens ord og deres religiøse sindelag, der interesserede Christian VII mest, men derimod Herrnhuternes dygtighed og arbejdsomhed. Invitationen var et bevidst led i en vækst- og udviklingspolitik, som kongemagten ønskede at gennemføre. Menigheden takkede ja og købte gården, og i foråret 1773 blev den første grundsten lagt. Efter 10 år stod byen færdig. Den var ikke forskanset af høje mure eller fæstningsværk. Hvor bebyggelsen og de store haver sluttede, begyndte marker og skov. Idealer som næstekærlighed, lighed og fællesskab var nogle af de værdier, man byggede på, ikke fysiske værn. Det gjorde stedet til en fredfyldt plet på landkortet med

et bestemt kodeks for at omgås og leve sammen.

Efter anlæggelsen i 1773 voksede Brødremenigheden i Christiansfeld hurtigt, og den nåede sit højeste medlemstal på 652 i 1812. Folketællinger og tællinger af menighedsmedlemmer i denne periode viser, at det ikke var alle indbyggere, der tilhørte menigheden.

Menigheden så sig selv som evangelister. Man ville gerne sprede det gode budskab. Det skete ved missionsvirksomhed, men også ved medlemmernes livsform og deres driftighed som håndværkere, handelsfolk og landmænd. Brødremenigheden var i kontakt med omverdenen, både globalt og lokalt.

Den nye by tiltrak sig opmærksomhed, dette ses tydeligt i en samtidig kilde, da bondesønnen Eskild Sørensen tog turen fra Fyn til Christiansfeld i 1798. I sine optegnelser fra besøget fortæller Eskild, at han deltog i menighedens gudstjeneste på Langfredag: *"På øjeblikket bragte det hele mig både til forundring og forbavselse"*. Efter gudstjenesten tog den unge besøgende byen i nærmere åsyn og blev imponeret over, at *"gaderne var så rene at gå på som et stuegulv, og alle vegne var der orden, renlighed og behagelig stilhed"*.

Organisering og hverdagsliv

Eskild Sørensen omtaler videre Christiansfeldernes indre orden som deres *"eksemplariske levnet"*: Alle var *"stræbsomme, dydige og tarvelige"*.

Søstrehuset i Nørregade.
Fotograf: Ukendt.

Menigheden var inddelt i de såkaldte kor. Hvert enkelt medlem tilhørte et bestemt kor ud fra alder, køn og ægteskabelig status. Ugifte søstre og brødre levede hver for sig i store fælles huse, korhusene, mens ægtepar og familier med børn boede i private huse. Denne særlige måde at organisere sig på skabte et hverdagsliv, hvor man arbejdede, boede og spiste sammen – ja, var sammen i størstedelen af døgnets 24 timer. Arbejdsdagen var planlagt fra tidlig morgen til sen aften med produktive gøremål foruden bøn og singstunden. De sidstnævnte var ofte af kortere varighed, før man igen gik i gang med dagens dont. Standure rundt på de forskellige etager hjalp husenes beboere med at holde styr på tiden.

De mindre byhuse dannede rammen om både produktion og familieliv. Det arbejdsomme samfund oprettede en børnehave, hvor også børn fra mindre-bemidlede hjem havde mulighed for at kunne gå.

Elever fra Dreng- og pigeskolen på kirkepladsen i 1904. Fotograf: Ukendt.

Det skal efter sigende have været Danmarks ældste børnehave.

Skolegang

Med til det "eksemplariske levnet" hørte skolerne. Skolerne fik en nøgleposition i både den åndelige og faglige udvikling af den enkelte. Undervisning var nødvendig for at kunne læse selv. I den herrnhutiske tradition blev synet på læring og opdragelse i høj grad præget af præsten og underviseren Johann Amos Comenius (1592-1670). Han forstod barnet som en Guds skabning med individuelle behov. Barnet var ikke en lille voksen. Erkendelsen af barndommen som et særligt livsstadium førte Zinzendorf videre som udgangspunkt for menighedens pædagogiske principper. Man skulle erkende og respektere barnets individualitet og dets gradvise vækst frem mod personlig erkendelse. Opdragelsens tempo skulle derfor ikke på nogen måde forceres, men

følge barnets naturlige vækst og udvikling. I Christiansfeld førte disse ideer til en niveaudelt undervisning, hvor børnene skulle inspireres og støttes i deres læringsproces, ikke tugtes. Den første skole i Christiansfeld, *Drengestalten*, slog dørene op i januar 1775. En måneds tid senere kom pigeskolen til. Begge skoler var kostskoler, der modtog børn fra nær og fjern mod betaling.

Arbejdsomhed og teknisk kunnen som motor for økonomisk vækst

Håndværket og byens mindre fabriksvirksomhed adskilte sig i høj grad fra omgivelsernes formåen. For igen at citere bondesønnen Eskild Sørensen, så bemærkede han en skarp arbejdsdeling mellem de enkelte fag, de gode varer og ikke mindst de faste priser: *"Men hvad de forlanger for deres varer, det ville de have; der var intet at afprutte"*¹. Brødre- og søstresamfundets aktiviteter skabte vækst og dermed også en mulighed for, at andre end medlemmerne selv kunne tjene en løn og få brød på bordet.

Om næringslivet beretter en anden samtidig kilde, Den Danske Atlas fra 1781: *"Foruden en del gode håndværkere og butikker findes i byen ulden, linned, bomuld, lakfabrik og sæbeværk, som i kort tid har funden og debit (afsætning) både inden- og udenlands, da fabrikernes boniet er blevet bekendt. Hensigten er at bringe have- og agerdyrkingen i stand efter udenlandske erfaringer, ved flittighed at bringe fabrikkerne og håndværkerne til fuldkommenhed, og derved forskafe næring; forsyne de fattige såvel i byen som i egnen med arbejde, samt ved menighedens*

Skomagerværkstedet cirka 1925-30.

Fotograf: Ukendt.

opbyggelige eksempel at opmuntre andre".

Troen og den religiøse forpligtelse som motor for økonomisk hjælp og forsorg

Christiansfeld styredes lokalt af et Ældsteråd, som havde funktion af kommunalt byråd. Kvinder havde sæde i Ældsterådet med samme beføjelser som mændene. Christiansfeld var en del af et større europæisk brødre- og søstresamfund. Omsorgen for de svageste var en del af Christiansfelds dna, og som satellitby for den internationale Brødre- og søstresamfund i Herrnhut modtog Christiansfeld direktiver. I moderbyen blev der lagt retningslinjer for fattigforsorgen ved en synode i 1848. I en skrivelse til Christiansfeld blev det understreget i paragraf 77: *"Der skal i hver menighed findes en række fattiggasser, dels korfattiggasser, dels en kommunal fattiggasse. De, der hører til et kor, skal have hjælp fra den tilsvarende fattiggasse, mens den kommunale kasse skal sørge*

Kirkepladsen med den gamle brønd. 1950.

Fotograf: Ukendt.

for alle, der ikke kan henvises til en korfattigkasse. Det kan f.eks. dreje sig om personer, der ikke hører til menigheden, men som hører til stedet med hensyn til understøttelse, og om enker og faderløse børn efter brødre, der har "tjent kommunen" (menigheden). De to slags kasser kan, hvis det er nødvendigt, hjælpe hinanden".

Det sunde samfund

Et specialiseret og velfungerende sundhedssystem er en vigtig del af den moderne velfærdsstat. For kongemagten i 1700-tallet var det ligeledes vigtigt med sunde og velfungerende borgere. Det første egentlige hospital i ordets moderne betydning byggede Frederik V i 1757 i København. Indtil da var et hospital ensbetydende med en fattiggård.

For Brødremenighedens vedkommende tilstræbte de et sundt liv uden dog at have specifikke regler for mad og drikke. De var bevidste om renlighedens betydning. Børnene blev opdraget til at vaske sig morgen og aften, og tandbørstning var obligatorisk på kostskolerne. Man sørgede for drikkevandsforsyning til byen ledt i udhulede træstammer fra artesiske kilder vest for Christiansfeld. Spildevandsafløb blev der også sørget for.

Sygdom er hver mands herre, og man kunne ikke holde for, at epidemier kunne ramme befolkningen. Men man bestræbte sig på, "at der nøje agtes på bør-

nes sundhed og alt undgås, som kunne skade denne, overhovedet at der i det stykke udvises den troskab og det tilsyn overfor sunde og syge, som forældre ville udøve".

Omsorg og forsorg

Op igennem 1800-tallet peger en analyse af folketællingerne på, at menighedsbyen havde flere kvinder end mænd i de ældre aldersgrupper men forholdsvis flere drenge og mænd i de yngre. I perioden fra 1800-tallets begyndelse frem til 1860, lige før området kom ind under Preussen, levede cirka fire femtedele af Christiansfelds befolkning som ugifte. En betydelig del af disse boede i korhusene. Enten i Søstrehuset, Brødrehuset eller Enkehuset.

Enkehuset husede kvinder både fra menigheden selv men også fra det omkringliggende opland og fra nabolande som Sverige, Norge og Tyskland. En demografisk undersøgelse af enkehusets beboere over tid viser, at enkehuset fungerede som alderdomshjem, og det især for enker, der kom som tilrejsende. Enkehuset gav også enlige ugifte tag over hovedet. De svageste kunne modtage opsyn og pleje på en sygestue i Søstrehuset.

Glimt af en skæbne

Marie Magdalene Goll kæmpede fra sin tidlige ungdom med dårligdomme. Den medicinske viden var begrænset i det 19. århundrede, og det samme var behandlingsmulighederne. Først mod slutningen af 1800-tallet fik videnskabelige gennembrud epokegørende betydning for behandlingsmuligheder og

hygiejniske forholdsregler og dermed livskvaliteten for den brede danske befolkning.

Marie Magdalene blev aldrig gift. Hun voksede op som ældste barn af tre i ovsætterfamilien Goll. Begge forældre var kommet til Christiansfeld fra Tyskland få år efter byens oprettelse. Hun var glad for at gå i skole, og hun skriver i sit levnedsløb², at hun tilbragte sine pigeår ret glad og fornøjet. Men da hun blev optaget i Søsterkoret i 1798, var hun syg og beskriver selv sin lidelse som "udtæring". Tilværelsen var fra år 1800, hvor faderen døde, centreret om at passe moderen i Enkehuset. De boede begge her frem til 1806, hvor moderen også gik bort. Herpå flyttede Marie Magdalene tilbage til Søstrehuset. Hun kæmpede med sit dårlige helbred. Undertiden var hun så medtaget og svagelig, at hun blev passet i en særlig sygestue i Søstrehuset. Marie Magdalene beskriver, hvorledes hendes tro gav hende styrke: *"Nu stod jeg da helt alene, og var ret utrøstelig i begyndelsen. Ret følte jeg at Herren nu måtte blive mit et og alt for tid og evighed. Jeg bad ham derfor på ny at forbarme sig over mig og bad ham om at omgive mig med sin nåde"*. Trods sin sygdom blev Marie Magdalene Goll 58 år gammel. Dengang en forholdsvis høj alder. Middellevetiden for kvinder i midten af 1800-tallet var 45 år, for mænd var den 43 år.

Afsluttende bemærkninger

Gudsageren afspejlede menighedslivet: De døde blev ikke stedt til hvile i familiegravsteder, men blev opdelt efter køn. Mænd og drengebørn for sig, og kvinder og pigebørn for sig. Hver en inskription

Indgangsportal til Gudsageren. 1921.

Fotograf: Freidrich.

på Gudsagerens ellers anonyme sten gemmer på en livshistorie. Et liv i troen og fællesskabet. Alle i menigheden fra 1774 og til i dag stedes til hvile her. Ingen grav sløjfes.

Et liv i troen og fællesskabet har undergået forandringer over århundrederne. Christiansfeld er i dag en lille by med de samme udfordringer og de samme betingelser som andre mindre samfund i Danmark. Det moderne samfund løfter og løser de opgaver, som 1700-tallets Brødremenighed påtog sig. Men Brødremenighedens værdier som lighed, solidaritet, ligestilling, tillid og fællesskab bæres videre i trosfællesskabet fra én generation til den næste. De samme værdier man oftest tænker på, når vi taler om nutidens velfærdsstat.

Noter

1. Bloch Ravn, 1987.
2. Når et medlem af menigheden bliver begravet, læser præsten det personlige levnedsløb op under ceremonien i kirken. Brødre og søstres levnedsløb opbevares i Brødremenighedens Arkiv. Levnedsløbene er personlige vidnesbyrd om det enkelte menighedsmedlem og dets liv.

Referencer

- Befolkningen i 150 år*. Danmarks Statistik 2000.
- Thomas Bloch Ravn. *Kilderne fortæller, Herrnhuterne i Christiansfeld. Bondesønnen Eskild Sørensens skildring i Siden Saxo* nr. 4. 2005.
- Thomas Bloch Ravn. *Kostskolerne i Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld*. Anders Pontoppidan Thyssen (red). Historisk Samfund for Sønderjylland 1984.
- Thomas Bredsdorff. *Den brogede oplysning*. Gyldendal 2004.
- Jørgen Bøytler. *Christiansfeld: A religious heritage alive and well. Twenty-first century influences on a late eighteenth - early nineteenth century Moravian settlement in Denmark* i *ICCROM Conservation Studies 3: Conservation of Living Religious Heritage*. Herb Stovel, Nicholas Stanley-Price og Robert Killick (red.). 2005.
- Jørgen Bøytler og Jørgen Toft Jessen. *Livet og Husene*. Det Danske Idéselskab 2015.
- Tove Elklit. *Befolkning og fattigforsorg i Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld*. Anders Pontoppidan Thyssen (red). Historisk Samfund for Sønderjylland 1984.

Kurt Larsen. *Diakoni i 2000 år i Budskabet* nr. 3. 2012.

Kilder

Wikipedia.org/wiki/John_Amos_Comenius
Marie Magdalene Goll's levnedsløb, Brødremenighedens Arkiv.

Fotos

Christiansfeld Lokalhistorisk Arkiv.
Brødremenighedens Arkiv.
Universitetsarkiv, Herrnhut.
Kolding Stadsarkiv.